

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Z problematyki dziejów i wariabilności pieśni kościelnej "Kto się w opiekę..." w śląskich przekazach źródłowych

Author: Antoni Reginek

Citation style: Reginek Antoni. (2012). Z problematyki dziejów i wariabilności pieśni kościelnej "Kto się w opiekę..." w śląskich przekazach źródłowych. " Muzyka religijna - między epokami i kulturami " (T. 3 (2012), s. 23-37).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ks. Antoni Reginek

Z problematyki dziejów i wariabilności pieśni kościelnej *Kto się w opiekę...* w śląskich przekazach źródłowych

Pieśń kościelna *Kto się w opiekę...*, związana z kultem Bożej Opatrzności, należy do kanonu śpiewanych modlitw błagalnych, a jej stała obecność w żywej tradycji inspirowała do badawczego pochylenia się z pietyzmem nad tajemnicą popularności tego utworu. Często jest tak, że o żywotności jakiejś pieśni decyduje wartościowy poetycki tekst, innym razem budząca zachwyt czy łatwo wpadająca w ucho melodia, ale szczególnie silną oddziaływania cieszy się utwór, w którym zachodzi wyjątkowa spójność tych dwóch decydujących elementów. Warto więc pod tym względem przyjrzeć się funkcjonującym sposobom umuzycznienia psalmowego, poetyckiego tekstu i wariabilności modlitewnej pieśni, stale obecnej w licznych przekazach źródłowych na Śląsku.

Fenomen psalmowego tekstu

Warstwę treściową omawianej pieśni stanowi tekst zaczerpnięty z biblijnego *Psalterza* – Psalm 91, zaliczany do grupy psalmów mądrościowych

(dydaktycznych)¹, w mistrzowskim przekładzie Jana Kochanowskiego. Nieprzerwana w ciągu wieków fascynacja psalmami wynika niewątpliwie z przekonania, że ich teksty zostały ułożone pod natchnieniem Bożym, a modlący się tymi słowami może jakby w zwierciadle oglądać samego siebie². Ponadto zbiór psalmów tak sugestywnie przedstawia wszystkie sprawy bosko-ludzkiej rzeczywistości, że chętnie sięgano do niego we wszystkich wiekach i kulturach chrześcijańskich różnego typu oraz od najdawniejszych czasów traktowano jako jednorodne kompendium szczególnie użytecznych modlitw³. Tak też należy postrzegać *Psalterz Dawidów* w opracowaniu Jana z Czarnolasu, który pozostaje z pewnością arcydziełem wśród psalmowych przekładów⁴. Kochanowski tłumaczył psalmy „z pietyzmem człowieka wierzącego, z rozkoszą artysty i z sumiennością filologa”⁵, stworzył typowo renesansowe, humanistyczne parafrazy tekstów psalmowych, stanowiące prawdziwą zmianę epokową w dziejach polskiego języka poetycznego.

Psalm 91 mógł powstać w środowisku hebrajskim, w którym zajmowano się nauczaniem mądrości w okresie po niewoli babilońskiej⁶. Zasadnicza, pouczająca myśl autora zawiera się we wstępnej sentencji, odwołującej się do złożenia pełnej ufności w Bogu.

¹ Por. S. Ł a c h: *Księga Psalmów*. W: *Wstęp do Starego Testamentu*. Red. S. Ł a c h. Poznań–Warszawa 1973, s. 578, 588–589. Celem ujednolicenia klasyfikacji posługuję się numeracją według *Biblii Tysiąclecia*, odwołującą się do tekstu hebrajskiego, tak też jest w *Psalterzu Dawidowym* Jana Kochanowskiego. W niektórych innych przekładach, np. w *Psalterzu* Franciszka Karpińskiego, widnieje numeracja psalmów według *Wulgaty*. Różnice w numeracji w wersji pierwotnego tekstu masoreckiego (hebrajskiego) i w wersji *Septuaginty* i *Wulgaty* przedstawia S. Ł a c h: *Księga Psalmów...*, s. 550–551.

² Z konstytucji apostolskiej *Divino afflatu* papieża Piusa X („Acta Apostolicae Sedis” [1911], no. 3, s. 633–635; podaję za: *Liturgia godzin*. T. 4. Poznań 1988, s. 1090–1091).

³ Walory te zauważa F. Karpiński, pisząc we wstępie do własnego przekładu *Psalterza*: „Niezliczone w psalmach Dawida obrazy takie [piękne i majestatyczne obrazy poetyckie – A.R.], naturalne i właściwe rzeczy opisywanie, wyrazy najtkliwsze, gdzie opowiada nieszczęście swoje, opuszczenie od ludzi i krewnych, chorobę swoją albo smutek; słowem, wszystko to w nim ma cechę prawdziwej, a tej najwyższej wymowy”. F. K a r p i ń s k i: *Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i prozą, edycja nowa i zupełna*. T. 2. Warszawa 1806, s. 7–8. O fenomenie psalmów pisze również ks. Józef S a d z i k we wstępie do *Księgi Psalmów*. Tłum. Cz. M i ł o s z. Paris 1981, s. 9–42.

⁴ Zbiór ten powstawał od 1571 r. i we fragmentach był już częściowo udostępniany przed ostatecznym ukazaniem się w „Drukarni Łazarzowej” w 1579 r. Zob. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. T. 2: *Piśmiennictwo staropolskie. Hasła osobowe A–M*. Oprac. zespół pod kier. R. P o l l a k a. Warszawa 1964, s. 336–337. Zbiór był też od początku ceniony zarówno przez katolików, jak i innowierców i do 1641 r. miał ponad 20 wydań.

⁵ Wypowiedź J. Kleinera. Podaję za: J. C h m i e l: *Psalterz Jana Kochanowskiego: Pierwszy snop żniwa*. W: *Scrutamini scripturas. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu ks. prof. Stanisława Łacha*. Red. S. G r z y b e k. Kraków 1980, s. 47.

⁶ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Poznańska)*. T. 2: *Stary Testament*. Red. M. P e t e r. Poznań 1984, s. 248.

Kto się w opiekę poda Panu swemu,
A całę prawie sercem ufa Jemu,
Śmieie rzec może: mam obrońcę Boga,
Nie będzie u mnie straszna żadna trwoga.

Ciebie on z łowczych obierzy wyzuje,
I w zaraźliwym powietrzu ratuje
W cieniu swych skrzydeł zachowa cię wiecznie,
Pod jego pióry ułężesz bezpiecznie.

Stateczność Jego tarcz i puklerz mocny,
Za którym stojąc, na żaden strach nocny,
Na żadną trwogę, ani dbaj na strzały,
Którymi sieje przygoda w dzień biały.

Ztąd wedla ciebie tysiąc głów polęże,
Ztąd drugi tysiąc ciebie nie dosięże,
Miecz nieuchronny, a ty przedsię swemi
Oczyma ujrzysz pomstę nad grzesznemi.

Iżeś rzekł Panu: Tyś nadzieja moja,
Iż Bóg najwyższy jest ucieczka twoja:
Nie dostąpi cię żadna zła przygoda
Ani się najdzie w domu twoim szkoda.

Aniołom swoim każe cię pilnować,
Gdziekolwiek stąpisz, którzy cię piastować
Na rękę będą, abyś idąc drogą
Na ostry krzemień nie ugodził nogą.

Będiesz po źmijach bezpiecznie gniewliwych,
I po padalcach deptał niecierpliwych,
Na lwa srogię bez obrazy wsiedziesz,
I na ogromnym smoku jeździć będziesz.

Słuchaj, co mówi Pan: Iż mię miłuje,
A przeciwko mnie strzeże postępuje,
Ja go też także w jego każdą trwogę
Nie zapamiętam i owszem wspomogę;

Głos jego u mnie nie będzie wzgardzony,
Ja z nim w przygodzie, odemnie obrony

Niech pewien będzie, pewien i zacności
I lat sędziwych i mej życzliwości⁷.

W *Psalterzu* Kochanowskiego psalm 91, oznaczony cyfrą rzymską XCI i łacińskim tytułem *Qui habitat in adjutorio Altissimi*, ma strukturę stroficzną. Składa się z 9 strof czterowersowych, pisanych 11-zgłoskowcem, przy regularnej średniówce 5+6. Rym jest parzysty: aa bb, żeński, paroksytoniczny, niekiedy ma charakter rymu głębokiego: zw. 2, w. 3–4: *cię wiecznie – bezpiecznie*; zw. 4, w. 1–2: *połężę – dosiężę*; zw. 4, w. 3–4: *przedsię swe mi – grzesznemi*; zw. 5, w. 1–2: *nadzieja moja – ucieczka twoja*; zw. 5, w. 3–4: *zła przygoda – twoim szkoda*; zw. 7, w. 1–2: *gniewliwych – niecierpliwych*; zw. 8, w. 3–4: *iego trwogę – owszem wspomogę*.

W późniejszej literaturze – oświeceniowej – na tekście *Psalterza* Jana Kochanowskiego wzorował się Franciszek Karpiński, który dostrzegł niepodważalne walory tego dzieła, ale jednocześnie spróbował przedstawić unowocześnioną, jak na owe czasy, wersję psalmów Dawida⁸. W przedmowie do swojego przekładu *Psalterza* Karpiński wymienia 7 psalmów przejętych w całości z przekładu Kochanowskiego z ewentualnymi małymi zmianami; jest wśród nich również Ps 91⁹. Drobiazgowa praca nad redakcją biblijnego tekstu zaowocowała także inspirująco w opracowaniu późniejszego zbioru *Pieśni nabożnych*, gdyż wiele zawartych tam utworów zostało tematycznie powiązanych z tekstami psalmowymi¹⁰. To właśnie w przypadku tekstu Psalmu 91, funkcjonującego w *Pieśniach nabożnych* pod tytułem *Psalm 90. Ufność w Bogu*, mamy do czynienia z większą zależnością pracy translacyjnej Karpińskiego od dzieła Jana z Czarnolasu.

Rzecz charakterystyczna, iż w modlitewnikach i kancjonałach najczęściej przedrukowywany jest wcześniejszy tekst z *Psalterza* Kochanowskiego, który stał się jedną z najbardziej ulubionych pieśni, stąd też wersja Karpińskie-

⁷ Tekst według: J. Kochanowski: *Psalterz Dawidowy przekładania Jana Kochanowskiego*. Przedmowa B. Chlebowski. Warszawa 1898, s. 107–108. Zob. również J. Kochanowski: *Dzieła wszystkie*. T. 1: *Psalterz Dawidów*. Cz. 1. Oprac. J. Woronczak. Wrocław 1982, s. [282], 283.

⁸ Poetycki przekład *Psalterza* F. Karpińskiego został opublikowany po raz pierwszy w warszawskiej oficynie Księży Pijarów w 1786 r., jako 5. i 6. tomik *Zabawek wierszem i prozą*.

⁹ Poeta wprowadził numerację według *Wulgaty*, oznaczając go jako psalm 90; określił też ogólnie zakres poprawek dokonanych w tekście: „chyba tylko w słowach kilku przemieniwszy”.

¹⁰ Autorski kancjonał poety, czyli zbiór *Pieśni nabożne*, został po raz pierwszy opublikowany w 1792 r. w Supraślu przez Drukarnię Bazylianów, później edycja była wielokrotnie wznawiana w różnych oficynach wydawniczych. Zob. A. Reginek: „*Pieśni nabożne*” Franciszka Karpińskiego oraz *psalmy w jego tłumaczeniu w przekazach źródłowych i tradycji ustnej*. Studium teologiczno-muzykologiczne. Katowice 2005, s. 39–54.

	Jan Kochanowski:	Franciszek Karpiński¹⁴:
1,2	prawie sercem	sercem zawsze
1,4	Nie będzie u mnie straszna żadna	Nie przyjdzie na mnie żadna straszna
2,1	Ciebie on z łowczych obierży wyzwie	Bo mię on z łowczych sideł oswobodził
2,2	Y w zaraźliwym powietrzu ratuje	Ani mi ięzyk potwarców nie szkodził
2,3	W cieniu swych skrzydeł zachowa	Ramieniem swoim zasłoni
3,1	tarcz	tarcza
4,1	wedla	koło
4,3	a ty przetsie swemi	i ty sam swoimi
5,4	naydzie	znaydzie
6,2	k którzy	oni
6,4	krzemień	kamień
8,1	co mówi... iż mie miłuie	[co] mówi... że mi ufał szczerze
8,2	A przeciwko mnie szczerze postępuje	Czcil imię moje, zachował przymierze
8,3	w iego każdą	w każdą iego
8,4	Nie zapamiętam	Nie chcę zapomnieć
9,3	y zacności	uwielbienia
9,4	szedziwych... mey zyczliwości	sędziwych... mego zbawienia.

¹⁴ F. Karpiński: *Zabawki wierszem i prozą*. T. 6: *Psalterz Dawida*. Nowo Przetłumaczony. Warszawa 1786, s. 73–76.

W śląskich zbiorach modlitewnych i pieśniowych bez zapisu nutowego daje się zauważyć wyraźną dominację tekstu Psalmu 91 w przekładzie Kochanowskiego, natomiast w zbiorach z zapisem melodycznym występuje już wyłącznie to tłumaczenie¹⁵.

Na uwagę zasługują warianty tekstowe w stosunku do oryginalnego tekstu Jana Kochanowskiego pojawiające się w śląskich modlitewnikach i śpiewnikach, np. w *Dostatecznym śpiewniku kościelnym* Piekoszowskiego¹⁶, podobnie w cieszyńskim *Kancjonale* Janusza¹⁷. Zmiany te występują także w zbiorach o zasięgu ogólnopolskim, np. w *Śpiewniku kościelnym* Mioduszeńskiego, dlatego trudno mówić o jakiejś specyficznej wersji rozpowszechnionej na Śląsku. Gdy pominiemy pewne odchylenia dawnej pisowni, najbardziej charakterystyczne warianty przedstawiają się następująco:

Pierwowzór:	Warianty:
1,2 prawie sercem	sercem szczerze
1,4 nie będzie u mnie	nie przyjdzie na mnie
5,2 ucieczka	obrona
6,4 krzemień	kamień
7,1 po żmijach bezpiecznie	bezpiecznie po żmijach
	gniewliwych jadliwych
8,1 Iż mię	kto mnie
8,2 A przeciwko mnie	A ze Mną sobie

Zmiany w tekście występują właściwie regularnie i są przedrukowywane w kolejnych wydaniach. Rzecz charakterystyczna, że warianty tekstowe w 1, 4 i 6, 4 zostały przejęte prawdopodobnie z przekładu F. Karpińskiego, natomiast pochodzenie pozostałych jest nieznane. W krakowskim *Śpiewniku* Folwarskiego, w którym w pierwszej części został wprowadzony cały *Psałterz* Karpińskiego, jedynie przekład Psalmu 91 (90) jest nieznanego autora¹⁸. W niektórych zbiorach pieśniowych z nutami, gdzie widnieje sam incipit albo podpisano wyłącznie pierwszą strofę tekstu, trudno jednoznacznie określić, do jakiej wersji tekstowej odwołuje się redaktor zbioru, tak jest np. w przekazie *Wybór szczególniejszych pieśni kościelnych* Teodora Kiewicza (Głogówek 1872)¹⁹.

¹⁵ Por. A. Reginek: „Pieśni nabożne”..., s. 212, 255.

¹⁶ [K. Piekoszowski]: *Dostateczny śpiewnik kościelny i domowy wraz z książką modlitewną*. Wyd. 3. Niemieckie Piekary 1859, s. 855, pieśń nr 421.

¹⁷ [A. Janusz]: *Praca codzienna, coroczna i całowzownia każdego Chrześcianina katolickiego, albo Książka modlitewna i Kancjonał dla katolików, z różnych ksiąg nabożnych i śpiewników zebrana*. Wyd. 2. Cieszyń 1858, s. 672.

¹⁸ Pierwsza strofa jest wzorowana na tekście F. Karpińskiego, ale pozostała część tekstu zdecydowanie różni się. Zob. [P. Folwarski]: *Śpiewnik*. Kraków 1802, s. 63.

¹⁹ Ibidem.

Wersje melodyczne pieśni *Kto się w opiekę...*

Najwcześniejsze umuzyczenie tekstu Psalmu 91 w przekładzie Jana Kochanowskiego to prawdopodobnie opracowanie Mikołaja Gomółki z jego historycznego zbioru *Melodiae na Psalterz polski* z 1580 roku²⁰. Te drobne, 4-głosowe kompozycje wokalne obejmują zawsze tylko jedną strofę lub jeden dystych tekstu, stanowią jakby muzyczną replikę psalmów, inspirowane są ich formą i treścią. Tak też jest z omawianym Psalmem 91, noszącym w zbiorze, podobnie jak w *Psalterzu*, łaciński tytuł: *Qui habitat in adiutorio Altissimi*. W tej krótkiej kompozycji, liczącej 12 taktów, widnieje wierny tekst pierwszej strofy psalmu w przekładzie Kochanowskiego. Wprawdzie opracowania muzyczne Gomółki początkowo nie zdobyły szerokiej popularności, ale później, zwłaszcza na przełomie XVIII i XIX wieku, dzieło to wznawiano, uznając je za cenny pomnik kultury staropolskiej. Pewne kompozycje trafiły do repertuaru protestantów, którzy śpiewali je w swoich zborach jeszcze w XIX stuleciu, niektóre psalmy zyskały na znaczeniu, ale głównie jako forma koncertowa²¹.

Wersja melodyczna 1

Właściwe upowszechnienie tekstu omawianego psalmu nastąpiło przez wprowadzenie go do modlitewników i kancjonałów jako pieśni kościelnej do Opatrzności Boskiej, z melodią najbardziej popularną w przekazach źródłowych ogólnopolskich. Jeden z najwcześniejszych – jeśli chodzi o śpiewniki drukowane – zapisów tej melodii znajduje się w zbiorze *Melodyje do wyboru pieśni* Dębińskiego (Poznań 1826)²². Identyczny rysunek melodii, pozostającej jednak w stosunku wariabilności, ukazuje *Śpiewnik kościelny* Mioduszewskiego (zob. przykład 1)²³. Wprowadzono tu jedynie skrócenie przebiegu rytmicznego, stosując metrum *alla breve*. Melodia ta zdobyła zdecydowanie największą popularność. Potwierdzają ją badania

²⁰ Zob. J. Kochanowski: *Psalterz Dawidów*. Cz. 5: *Melodiae na Psalterz polski* przez Mikołaja Gomółkę uczynione. [Wydanie Sejmowe]. Wrocław 1990, s. 122.

²¹ M. Perz: *Gomółka Mikołaj*. W: *Encyklopedia katolicka*. Red. L. Bieńkowski et al. T. 5. Lublin 1989, kol. 1283; Idem: *Wstęp*. W: J. Kochanowski. *Psalterz Dawidów*. Cz. 5: *Melodiae...*, s. 8; P. Poźniak: *Gomółka*. W: *Encyklopedia muzyczna*. [Część biograficzna]. Red. E. Dziębowska. T. 3. Kraków 1987, s. 391.

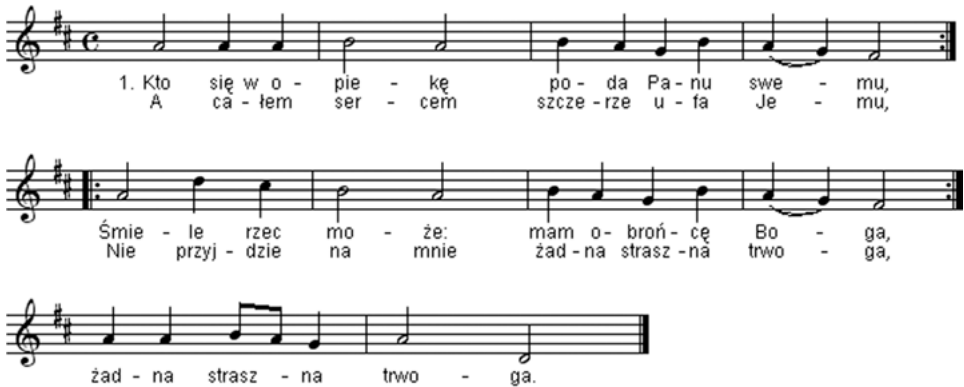
²² Pieśń nr 18. W: *Melodyje do Wyboru Pieśni na dwa lub trzy głosy z organami rozpoczęte przez J. Hejlińskiego, byłego Nauczyciela Muzyki przy Seminarium Poznańskim Świeckiem a ukończone przez M. Dębińskiego Nauczyciela przy Szkole parafialnej Świętomarcińskiej w Poznaniu 1826 r.* [Poznań 1826], s. 13.

²³ Pieśń VII w ramach pieśni przygodnych, oznaczona tytułem *O Opatrzności Boskiej*, s. 257.

Przykład 1. Wersja melodyczna 1a. *Śpiewnik Mioduszewskiego*. Kraków 1838.

przekazów źródłowych w różnych regionach Polski, m.in. na Śląsku i Warmii²⁴. Charakterystyczne są dwie odmienne funkcjonujące postacie pieśni w tej wersji melodycznej: dystychiczna i tetrastychiczna²⁵. Znacznemu upowszechnieniu utworu w tej drugiej formie posłużyło umieszczenie go w jubileuszowym wydaniu *Śpiewnika kościelnego* Siedleckiego z 1928 roku²⁶ (zob. przykład 2). Sam charakter linii melodycznej ma tutaj decydujący

Przykład 2. Wersja melodyczna 1b. *Śpiewnik Siedleckiego*. Kraków 1928.

²⁴ Por. M. Pleśzak: *Polska pieśń kościelna w kancjonałach dziewiętnastowiecznych*. Rozprawa doktorska. Uniwersytet Śląski. Wydział Filologiczny. Instytut Nauk o Literaturze Polskiej. Katowice 2008. Maszynopis, s. 380 (aneks nr 11); A. Więclewska-Bach: *Das polnische katholische Kirchenlied in oberschlesischen Gesangbüchern von 1823 bis 1922*. Sinzig 1999, s. 128, 274; Z. Rondomańska: *Polska pieśń religijna na Warmii w latach 1795–1939*. Olsztyn 2002, s. 257.

²⁵ M. Pleśzak: *Polska pieśń kościelna...*, s. 308.

²⁶ *Śpiewnik kościelny* Michała Mioduszewskiego (1838), jak i jubileuszowe wydanie *Śpiewnika kościelnego* ks. Jana Siedleckiego (1928) miały znaczące oddziaływanie, wykazują też zbieżność zapisu śpiewnikowego i żywej tradycji. A. Zółta: *Melodyka ludowych śpiewów religijnych w Polsce*. Lublin 2003, s. 30.

wpływ na ostateczny kształt strofy. Wprawdzie w początkowym fragmencie pisownia tekstu została unowocześniona (zgodnie z wersją Karpińskiego: 1, 2: „prawie” – „szczerze”; 1, 4: „Nie będzie u mnie” – „Nie przyjdzie na mnie”), ale dalsza część psalmu wskazuje jednoznacznie na wersję pierwowzoru Kochanowskiego. Ta pierwsza wersja melodyczna znalazła również zastosowanie w formie kontrafaktury, w tym także w kancjonałach ewangelickich²⁷. Bardzo często w zbiorach z melodiami można znaleźć odniesienia różnych tekstów kościelnych do melodii *Kto się w opiekę...*²⁸. Szczególnie charakterystyczna forma zastosowania omawianej melodii pojawia się w pieśni ku czci Matki Bożej *Kto się w opiekę odda Pannie Świętej*. Tekst ten, w dużym stopniu wzorowany na treści Psalmu 91, przybrał formę poetyckiej parafrazy, z wyraźnymi akcentami maryjnymi i stał się dosyć popularny w modlitewnikach i śpiewnikach XIX-wiecznych²⁹.

Wersja melodyczna 2

Z inną, odrębną formą umuzyycznienia omawianego tekstu psalmowego mamy dodatkowo do czynienia w zbiorach pieśniowych z nutami na Śląsku. Jeden z najstarszych znanych zapisów tej drugiej wersji melodycznej występuje w cennym zbiorze śpiewów kościelnych E.F.W. Muthwilli z 1847 roku³⁰. Omawiana pieśń widnieje tam pod tytułem *Psalm 90* (zob. przykład 3). Tekst pierwszej strofy został umieszczony pod nutami, pozostałą część zgrupowano osobno w formie stroficznej z dodaną nową strofą o charakterze doksologii:

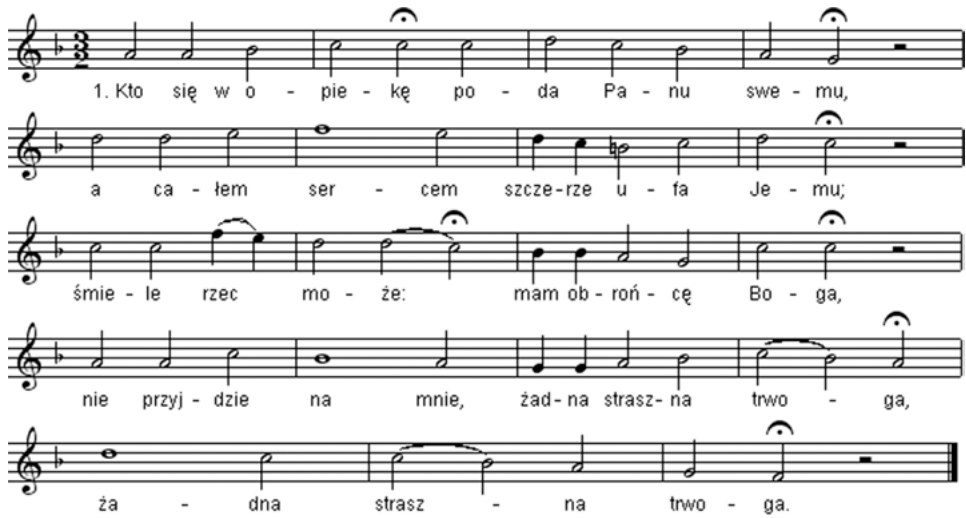
Chwała bądź Bogu w Trójcy Jedyne-
mu, Oycu, Synowi, Duchowi świętemu,
Temu który jest, jest nad nami Panem,
A tak społecznie rzecmy wszyscy, Amen.
Rzecmy wszyscy, Amen.

²⁷ A. Nawrocka-Wysocka: *Śpiewy religijne społeczności katolickich i protestanckich w zbiorach Instytutu Sztuki PAN*. W: *Polska muzyka religijna – między epokami i kulturami*. Red. K. Turek, B. Mika. Katowice 2006, s. 81.

²⁸ Np. w zbiorze J. Nachbara: *Chorał, czyli dostateczny zbiór melodii do przeszło 700 pieśni katolickich w języku polskim*. Berlin 1856, mel. nr 99, s. XI–XVII. 59; zob. również Z. Rondomańska: *Polska pieśń religijna...*, s. 257.

²⁹ Np. w przytaczanym już *Dostatecznym Śpiewniku* Karola Piekoszowskiego widnieje wśród pieśni przygodnych o Najświętszej Maryi Pannie (nr 366, s. 776). W *Chorale* Nachbara zanotowano incipit pieśni z odniesieniem do melodii nr 99 *Kto się w opiekę...*, s. XIII.

³⁰ *Śpiewnik powszechny z dowodzącymi składami czyli Melodie i Cancjonał zawierając w sobie pieśni na potrzebę pod czas nabożeństw w kościele dla pospolitego ludu katolickiego ułożony przez E.F.W. Muthwilli*. W Głogówku, 1847. Nakładem Henryka Handla. [b.m.w.] [1847], s. 40–41 (utwór nr 20).

Przykład 3. Wersja melodyczna 2a. *Śpiewnik Muthwilla*. Głogówek 1847.

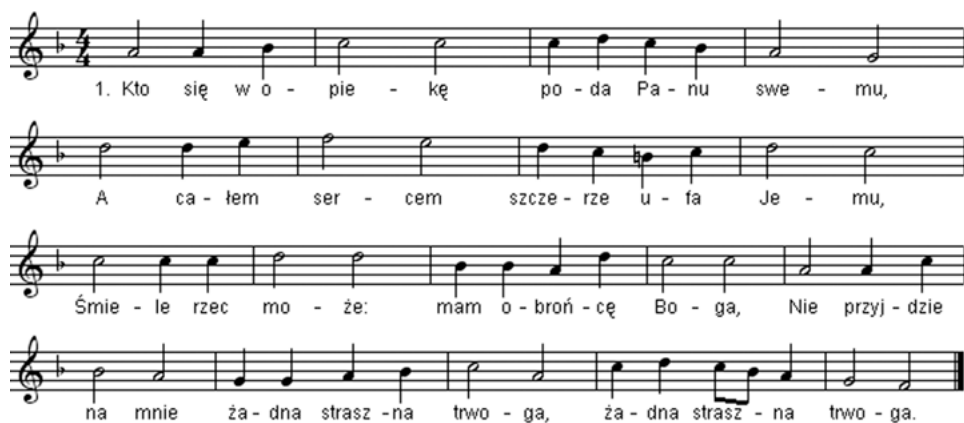
Powtórzenie ostatniego półwersu jest regularne, a wynika ono z przebiegu melodii. Warianty tekstowe są zgodne z podanymi już zapisami rozpowszechnionymi na Śląsku. Wyjątek stanowi, wspomniana już, dodatkowa strofa 10 – doksologiczna – oraz wariant w 7, 1: „bezpiecznie po zmiągach gniewliwych”. Daje się też zauważyć pewne archaizmy albo błędy w pisowni, np. 2, 1: „odzieży”; 4, 1: „bes piecznie”; 3, 1: „mocy”; 2, 2: „mocny”; 8, 4: „w spomogę”. Muthwill stosuje metrum trójdzielne, co wywołuje niezgodności w akcentuacji, zresztą brak uzgodnienia akcentu wyrazowego z akcentem muzycznym występuje w XIX-wiecznych pieśniach kościelnych dosyć często. Swoboda pod tym względem może stanowić przejaw oddziaływania muzyki ludowej, ale faktem jest, że ówczesni kompozytorzy nie dostrzegali zagadnień poprawnej prozodii, czasem też struktura samych tekstów poetyckich nie sprzyjała takim uzgodnieniom³¹.

Druga wersja melodyczna zdobyła na Śląsku dużą popularność i pojawia się również m.in. w XIX-wiecznych zbiorach ewangelickich³², a także w katolickim *Chorale do kancjonału Janusza* (zob. przykład 4)³³. W zbiorze

³¹ Por. K. Mrowiec: *Polska pieśń kościelna w opracowaniu kompozytorów XIX wieku*. Lublin 1964, s. 42–43.

³² Chodzi o rękopiśmienny zbiorek melodii używanych w Kościele ewangelickim, prawdopodobnie przepisanych z *Choralnika J. Winklera z Nawsia* (Cieszyn 1845) albo z *Choralnika J. Klusa* (pieśń nr 54). Wariant tej melodii odnotował również J. Horn w zbiorze ewangelickich chorałów. Zob. A. Nawrocka-Wysocka: *Śpiewy religijne...*, s. 82.

³³ *Chorał czyli zbiór melodii do kancjonału katolickiego Ks. A. Janusza, używanego na Szląsku i w Galicyi*. Lipsk 1873, pieśń na s. 78 (zbiór wydano anonimowo).

Przykład 4. Wersja melodyczna 2b. Chorał do kancjonału Janusza. Lipsk 1873.

tym widnieje zasadniczo sam zapis nutowy, oznaczony tytułem *Kto się w opiekę...*, a jedynie w dodatkowych dwóch ostatnich taktach wprowadzono repetycję tekstu: „żadna straszna trwoga”. Jeszcze bardziej ta „ślaska” wersja melodyczna została rozpowszechniona przez popularny zbiór towarzyszeń organowych Gillara³⁴. W zbiorze tym podano dwa warianty tej samej melodii, oznaczone numerami 679a i 679b z samym zapisem nuto-

Przykład 5. Wersja melodyczna 2c. Chorał Gillara. Bytom 1903.

³⁴ Zbiór melodii dla użytku kościelnego i prywatnego zebrał i za pomocą szanownych współpracowników wydał Ryszard Gillar. Bytom G./Śl. [1903], s. 174.

wym, bez tekstu. Wariant „a” przedstawia rysunek bardziej ozdobny – dziewięciokrotnie występują złożenia nutowe w postaci dwóch ósemek wiązanych (zob. przykład 5 – tekst pod nutami został wprowadzony według nieco wcześniej wydanego *Śpiewnika* z samymi tekstami³⁵), podczas gdy wariant „b” ukazuje melodię uproszczoną i nuty wiązane pojawiają się jedynie w dwóch wypadkach. Dalszą wariabilność przedstawia zapis pieśni w *Chorale Hoppego*³⁶, z podpisanymi pod nutami siedmioma strofami tekstu. Melodia utrzymana jest tu zasadniczo w stylu sylabicznym, z dwoma dwunutowymi złożeniami i z charakterystycznym opadaniem w obrębie oktawy (zob. przykład 6).

Przykład 6. Wersja melodyczna 2d. *Chorał Hoppego*. Racibórz 1920.

Zróznicowany rysunek melodyczny omawianej pieśni w znaczących przekazach źródłowych wskazuje, że dana wersja zdobyła szeroką popularność i musiała funkcjonować z licznymi wariantami lokalnymi. Charakterystyczną wariabilność można dostrzec zwłaszcza w taktach 9–12 (zob. przykład 7), czy też w samym zakończeniu przebiegu melodii. Ta wersja była też systematycznie przedrukowywana, z pewnymi niewielkimi zmiana-

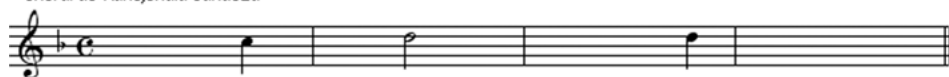
³⁵ *Śpiewnik dla ludu katolickiego oraz książka do nabożeństwa*, ułożyli Gillar i Hoffmann. Bytom G.-Ś. 1900, s. 977.

³⁶ *Chorał czyli towarzyszenie organ do książki parafialnej „Droga do Nieba”*. Oprac. K. Hoppe. Racibórz 1920, s. 297.

Śpiewnik Muthwilli

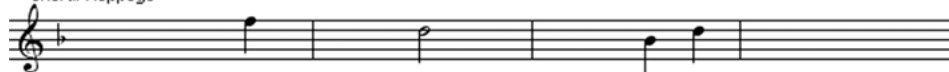
Chorał do Kancjonału Janusza

Chorał Gillara

Chorał Hoppego

Chorał Opolski i Chorał Śląski

Przykład 7. Warianty melodyczne w taktach 9–11.

mi w zapisie nutowym, aż po zbiory współczesne³⁷. Znajduje również potwierdzenie w tradycji ustnej³⁸.

* * *

Pieśń kościelna *Kto się w opiekę...*, której tekst stanowi Psalm 91 w przekładzie Jana Kochanowskiego, z zastosowanymi wariantami w formie uwspółcześnienia wyrazów, z całą pewnością należy wciąż do najbardziej ulubionych śpiewów modlitewnych z przeznaczeniem do Bożej Opatrzności, zwykle też występuje jako tzw. pieśń przygodna w dziale pieśni okolicznościowych. W popularnych kancjonałach i śpiewnikach na Śląsku drukowana jest najczęściej w dwóch wersjach melodycznych: jednej o charakte-

³⁷ Por. *Śpiewnik archidiecezji katowickiej*. Oprac. A. Reginek. Katowice 2000 (wyd. 2 jako *Śpiewnik kościelny*. Katowice 2002), s. 605; *Chorał Śląski*. Red. A. Reginek. T. 2. Katowice 2006, s. 404; *Droga do nieba. Katolicki modlitewnik i śpiewnik*. [Wersja nutowa]. Wyd. 56. Opole 2006, s. 578; *Chorał „Droga do nieba”*. Red. Międzydiecezjalna Komisja ds. Liturgii, Duszpasterstwa Liturgicznego i Muzyki Kościelnej Diecezji Gliwickiej i Opolskiej. T. 1. Opole 2008, s. 316; *Śpiewnik ewangelicki*. Red. Międzykościelna Komisja Śpiewnikowa. Bielsko-Biała 2002, s. 935.

³⁸ Zob. transkrypcję nagrania zarejestrowanego w 1953 r. w Istebnej. A. Nawrocka-Wysocka: *Śpiewy religijne...*, s. 82.

rze ogólnopolskim, i drugiej, zdecydowanie bardziej rozpowszechnionej w śląskich przekazach źródłowych. Wariabilność utworu wskazuje na silne oddziaływanie lokalnej tradycji.

Tekst i melodia omawianej pieśni stały się także inspiracją dla wielu wybitnych kompozytorów muzyki kościelnej (Karol Kurpiński, Piotr Maśzyński, Stanisław Moniuszko, Zygmunt Noskowski, Mieczysław Surzyński, Franciszek Walczyński, Władysław Żeleński i inni), którzy odwoływali się do tego utworu w swoich kompozycjach zarówno wokalnych, jak i instrumentalnych³⁹.

³⁹ Zob. K. Mrowiec: *Polska pieśń kościelna...*, s. 51, 100, 106, 123, 129, 134, 137–138.

ks. Antoni Reginek

From the realm of history and variability of the church song *Kto się w opiekę...* in Silesian source traditions

S u m m a r y

The popularity of the church song *Kto się w opiekę...*, connected with the cult of Divine Providence, inspires for doing the research on the functioning of this work in source traditions. An unquestionable advantage when popularising singing is an inspired Biblical text – *Psalms 91*, in a poetical phrase translated by Jan Kochanowski, with a certain modernization in spelling. A clear domination of this text in collections of church songs is noticed. Cantionale and song books of a Poland-wide influence contain basically one melodic version of the song, popularized in *Śpiewnik kościelny* by Mioduszewski and numerous editions of *Śpiewnik kościelny* by Siedlecki. In Silesia, on the other hand, apart from this version, another melody appearing in a few variant versions, both in the 19th and 20th century source and live tradition enjoys special popularity. The research proves the ecumenical role of the song *Kto się w opiekę...*, still present in Evangelic cantionals, too.

Antoni Reginek, Priester

Die Geschichte und die Variabilität des geistlichen Liedes *Kto się w opiekę...* in schlesischen Quellenüberlieferungen

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Popularität des geistlichen Liedes *Kto się w opiekę...*, das mit dem Vorsehungskultus verbunden ist, verursacht, dass man Erhebungen über das Vorhandensein des Musikstücks in Quellenüberlieferungen anstellte. Ein zweifelloser Trumpf bei Verbreitung des Liedes war der eingegebene, biblische, von Jan Kochanowski paraphrasierte und in der Schreibung ein wenig modernisierte Text des *Psalms 91*. Es lässt sich feststellen, dass der Text in den

Sammlungen der geistlichen Lieder deutlich vorherrscht. In allgemeinpolnischen Kirchengesangbüchern und Liederbüchern gibt es grundsätzlich eine, im *Kirchengesangbuch* von Mioduszewski und in mehreren Ausgaben des *Kirchengesangbuches* von Siedlecki verbreitete melodische Version des Liedes. In Schlesien dagegen gibt es neben der Version auch eine andere, besonders beliebte und in einigen Varianten auftretende Melodie, die sowohl in Quellenlieferungen aus dem 19. und 20. Jh., wie auch in lebendiger Tradition vorhanden ist. Die Untersuchungen bestätigen ökumenische Bedeutung des Liedes, das sich in evangelischen Kirchengesangbüchern auch stets findet.